

कै. दे. भ. नाट्याचार्य

कृष्णाजी प्रभाकर खाडिलकर

यांचा

पोवाडा

: १७ :

रात्रंदिन जो राष्ट्रासाठीं माशासारखा तळमळला । दिव्यासारखा
मदाच जळला नमन त्या कृष्णाजीला ॥ ध्रु० ॥

• •

चौक १ ला

तो भव्य चेहरा वदे करारी बाणा ॥ ती दृष्टी भेदक जसा
बहिरसिसाणा ॥ चाल ॥ सागरापरिस गंभीर । हिमराजासम जो स्थिर ॥
शत्रुला चंडभास्कर । स्वजनांना शांत हिमकर ॥ प्राणानं शोभे शरीर ।
राष्ट्राला तसा हा वीर ॥ जी ॥ चाल ॥ जशी पात खड्गाची तसा
बुद्धिचा डौल ॥ जशी मूठ खड्गाची तसा पक्का विचार ॥ सच्छील जसं
कांहीं गंगाजळ निर्मळ ! ॥ जसा श्रोत पाण्याचा तसा बुद्धिचा खेळ
॥ चाल ॥ ध्येयनिष्ठा ज्याची पाहून । मोठमोठे गेले शरमून ॥ मनावरचा
तावा पाहून । कितिकांचं रंगलं मन ! ॥ जी ॥ दगावरती धांवें विमान ।
दगांचें नाहीं बंधन ॥ जी ॥ प्रयत्नांचं करुन विमान । सुखदुःख-
मेवांच्या वरनं ॥ जी ॥ ध्येयाचा तारा रोखून । हा पुरुष चालला
वीरानं ॥ चाल ॥ गाइन त्याचं चरित्र आतां ऐका बंधुनो ! या वेळा ॥
मिळेल स्फूर्ति, सुचेल युक्ती । उजळा येईल बुद्धीला ॥ १ ॥

• •

चौक २ रा

शके १७९४ च्या कार्तिक वद्याष्टमीला । २३-११-१८७२ इसवी
सनाच्या तारखेला ॥ जी ॥ महान् विभूती जन्मा आली पहा **सांगली**
नगराला । खाडिलकरकुळ कृतार्थ झाले, नांव कृष्णाजी बाळाला ॥ जी ॥
॥ चाल ॥ रत्नागिरी जिल्हा कोंकणांत । देवगड तालुका त्यांत ॥ नारिंप्रे
गांव विल्यात । गिरावळवाडी असे त्यांत ॥ जी ॥ प्रभाकरपंत तेथून
आले हरिपुरला ॥ तिथं गेले **उगार** गांवाला । सांगलीच्या दरबारांत
मोठी नोकरी लागली त्या वेळा ॥ मोठे निस्पृह म्हणून लौकीक
फार गाजला ॥ वडिलांचा अंत हो झाला । अन् चार महिन्यांनीच
श्रीकृष्ण आला जन्माला ॥ हरिपंत मोठे भाऊ, आई आणि कृष्णा, असे
राहिले सांगली नगराला । हरिपंत करती नोकरीला । संसार कसावसा
चालला । वडिलांचं सुखे नव्हतं त्याला । दारिद्र्य लागलं जन्माला ।
महाभारत रामायण आई सांगते कृष्णाला । वाळ कुमारावस्थेत आला ।
तंवा मल्लखांब कुस्ती सुरपाठ्या खेळ खेळला ॥ त्यांत एकदां पाय
मोडला । तो जन्मभर अधूच राहिला । वयाच्या १७ व्या वर्षाला । १८८९
सालाला । मॅट्रिकची परीक्षा दिली आनंद झाला ॥ १८९२ सालाला ।
B.A. ची परीक्षा दिली हर्ष सर्वाला ॥ चाल ॥ प्रख्यात **सांगली**
हायस्कूल तिथं नोकरी धरली सत्वर ॥ दैवयोग होता प्रतिकूल । त्यानं
सोडलं सांगलीनगर ॥ चाल ॥ केसरी लोकमान्यांचा गर्जू लागला ॥
इंज्जी राज्याला कासावीस करण्याला ॥ केसरीनं नेलं कृष्णाला । १८९६
सालाला । **कृष्णाजी** गेले कायमचे निघून पुण्याला ॥ जी ॥ २ ॥

चौक ३ रा

गुलामगिरीचा नाश कराया लढती झुंजार । लोकमान्य टिळकांनी
धाडले परदर्शी वीर ॥ चाल ॥ वासुकाका गेले जपानाला । कृष्णाजी गेले

नेपाळला । तिथं जाऊन करती कार्याला । कुंभार बनले त्या वेळा ।
कौळांचा कारखाना सुरू केला । मागविलीं यंत्रं त्यासाठीं त्यांनीं त्या
वेळा ॥ त्यांनीं मनांत विचार असा केला । कीं कौळाच्या यंत्रांनीं शस्त्र
तयार करून । पाठवावीं गुप्त मार्गानं हिंदुस्थानाला । पण यत्न सफळ
नाहीं झाला । कुणकुण लागली इंज्जाला । आणि हा वेत हाणून
धाडला । कृष्णाजीकाका मग आले परत पुण्याला ! ॥ ३ ॥

चौक ४ था

१८९६ सालाला । मोठा दुष्काळ । शेतकऱ्यांना अवजड झाला
शेतसारा फार । सरकारचा जुलमी दंडा करतो हैराण । शेतकऱ्यांचा पक्ष
घेतला तेव्हां केसरिनं ॥ जी ॥ विजापुरीं सोळापुरीं गेले दौरा काढण्याला ।
काकासाहेब जागृत करिती शेतकरी सारा ॥ जी ॥ प्लेग उसळला
पुण्यांत मोठा अनर्थ ओढवला । गोरे सोजीर मस्त होउनी छळती
सर्वाला ॥ घरादारांतुन शिरुन फेकती वस्तु रसत्याला । छुटाळ्ट किति
करती छळती सोजीर त्या वेळा ॥ प्लेग बरा पण नकोत असले गोरे
सोजीर । जनहृदयाचा तोल उडाला, जुलमाचा कहर ॥ **रॅण्ड**
साहेबाचा खून जाहला खळबळ बहु झाली । धरपकडीनं कमाल
केली रडारडी आली ॥ किति तरुणांना पकडुन नेलं फटके देण्याला ।
चाफेकर बंधूंना चढविलं तेव्हां फांसाला ! ॥ असंतोष कां असा
भडकला लेखन त्यावरती । कृष्णाजीपंतांनी केलं केसरींत पुढती ॥
'सरकाराचं डोकं ठिकाणीं आहे का' लिहून । टिळक चालले तुरुंगवासा
शिक्षा घेऊन ॥ चाल ॥ **केसरी** चालविल कोण । भयभीति सारी
सोडून ॥ जी ॥ लोकांची बाजू मांडून । जनसेवा करिल हो कोण ॥
॥ चाल ॥ कृष्णाजीपंतांनी **केसरी** हातीं घेतला ॥ अन् टिळकांच्या
जोमानं पुढं त्यांनीं चालविला ॥ केसरीनं वाचा फोडली कैक जुलमाला

॥ जी ॥ धडाडीचे लेख वाचून तरुण खडबडला ! ॥ चाल ॥
केसरी मित्र सर्वांला । कृष्णाजीकाकांनी केला । १८९९ साला । टिळक
आले शिक्षा भोगून परत पुण्याला ! ॥ त्यांनी शाबासकी दिली
काकांला । कीं केसरीचं ब्रीद चालवले आनंद झाला ॥ जी ॥ पुनश्च
हरिः ॐ म्हणून टिळकांचा केसरी पुन्हां गर्जू लागला ॥ जी ॥ ४ ॥

चौक ५ वा

पारतंत्र्याचा नाश करायला अशीर जन झाले । गुप्त मंडळ्या स्थापन
करुनी तरुण धगधगले ॥ पारतंत्र्याच्या राखेखालीं । स्वतंत्रतेची ज्योत
झळाली । तरुणांच्या हृदयांतुन आली धडकुन बाहेर । क्रांति करायला
गुप्तपणानं सजले ते वीर ! ॥ तळहातावरि शीर घेउनी, मरणाच्या
छातीवर बसुनी । धगधगलेला अग्नि धरोनी तळहातावरती । मायभूमिला
मुक्त करायला किति दौडत येती ॥ जी ॥ वंगमहाराष्ट्रांनीं हालविलं
इंग्रजी राज्याला । धरपकडीला जुलूमशाहिला पुन्हां ऊत आला ॥
किर्लोस्कर नाटक मंडळी नासीक शहराला । खेळ शारदा पाहावयाला
जॅक्सन तो आला ॥ जी ॥ गंधर्वांच्या अभिनयगानीं प्रेक्षकजन बुडला ।
जॅक्सन साहेब रंगुनि गेल्या नाग जसा डुळला ॥ जी ॥ चाल ॥
इतक्यांत उडाला बार । जॅक्सन जाहत्या ठार ॥ जी ॥ देह झाला रक्तबंधाळ ।
श्रोत्यांनीं केली धांवपळ ॥ जी ॥ चाल ॥ पोलीसांनीं घेरलं सर्वांला ।
जितका तरुण होता तितका झाडून सारा पकडला ॥ गुन्हेगार कोण
जाहत्या । हें कळलं नाही कोणाला । तरुणांचा छळ फार केला ।
मिरचीची पूड डोक्याला । कौलदांडा घातला पायाला ॥ टांगून मारलं
कैकांला । देशभर हाहाकार केला । तंवा केसरिनं इषारा दिला । असा
असंतोष कां भडकला । त्याचा विचार सरकारनं नाही केला ।
बाँबचं रहस्य लेख लिहिला, । आणि नऊ लेख लिहिले त्या वेळा ।

तीन टिळकांचे अन् सहा काकांचे (खाडिलकरांचे) । हे लेख झोबले
सरकाराला । अन् टिळकांवर खटला उभारला । ज्या लेखासाठीं खटला
भरला । तो लेख होता खाडिलकरांनीं लिहिला । सहा वर्षे काळे-
पाण्याला । सरकारनं धाडलं टिळकांना धक्का सर्वांला ॥ चाल ॥ १९०८
सालात्या । ऑगस्ट महिन्याच्या सुरुवातीला । केसरीचे संपादक झाले
काका त्या वेळा । ११ जानेवारी १९१० सालाला । संपादकपणा
त्यांनीं सोडला । तात्यासाहेब केळकर आले धुरा वाहण्याला ॥
काकांच्या तिखट लेखणीनं कर्झन सैतान होता खचळलेला ॥ त्याचा
रोष केसरिवर झाला । केसरी आणि काका-या दोघांचा नाश
करायला । कर्झन होता टपलेला; । त्यानं केसरीला बचावायला । असा
होता बदल केलेला । झुंजार असा लढवऱ्या कुणी पाहिला ? ॥ ५ ॥

चौक ६ वा

स्वातंत्र्याची तीव्र लालसा भरुनी हृदयाला । नसानसांतुन ओढ
घेउनी करिते कार्याला । परराष्ट्रांतिल घडामोडिच्या वार्ता सजवेनी ।
केली जागृती या पुरुषानं घराघरांमधुनी । बोअर युद्धाचा भडका
उडाला आफ्रिकेंत अति जोरानं । बोअर सैनिक धडक्या देती केला
इंग्रज हैराण ॥ जी ॥ पराजयाची रांग लागली इंग्रज थरथरला । इंग्रज-
सुद्धां हरतो प्रत्यय आला जनतेला ॥ चाल ॥ १९१४ सालाला ।
महायुद्ध भडकलं ग्रासलं युरोप खंडाला ॥ तंवा युद्धाचा आढावा दर
महिन्याला । काकासाहेब घेऊं लागले माहिती देण्याला ॥ चित्रमय-
जगतांत सुरू केली माला ॥ चाल ॥ रूसो-जपानी युद्ध जाहलं आशियां
खंडाला । खडे चारतो पिवळा-काळा-आदमी गोऱ्याला ॥ रशियाची
रेवडी उडविली विजय जपानाला । अजिंक्य नाही गौरा म्हणुनी दुंदुभी
वाजविला ॥ जी ॥ चाल ॥ उत्पन्न केल्या विश्वास हिंद हृदयांत ॥ गौरा

हा माणुसच झाला नाही देवदूत, ॥ भावना केली जागृत हिंदराष्ट्र
॥ चाल ॥ कभिन्न काळा ढग आकाशीं होता आलेला । विश्वासाच
किनार दिधली काकांनीं त्याला ॥ जी ॥ कणाकणानं बुद्धि खर्चल
स्वातंत्र्यासाठीं । राष्ट्रासाठीं जगणं मरणं ही तळमळ मोठी ॥ ६ ॥

चौक ७ वा

स्वातंत्र्याचा प्रचार करण्या नाटक संभार । नाटयदेविच्या गळ्या
घाली नवनाटकहार । रेखिव पात्रें शब्दयोजना करुनी भरदार । रंग
भूमिला बहरविली अति रम्य चमत्कार ॥ चाल ॥ रसिकता लु
होऊन डोळं लागली ॥ शारदा रंगिं रंगून बोळं लागली ॥ ती गानदेव
गोड गाऊं लागली ॥ ती नाटयसृष्टि हौसेनं नाचूं लागली ॥ चाल
जगुं गोकुळिचा कृष्ण हा आला । त्यानं वेड लावलं सर्वांला । लहानथो
सारे झाडून चाल्ले नाटकाळा ॥ म्हातारे म्हाताऱ्या नाहीं अपवा
त्याला ॥ प्रेक्षकांचा तोबा उडाला नाहीं असा एकही खेळ नाहीं झाल
गारुडी खिळवी नागाला । तसा पाहणारा खिळून राहिला ॥ ना
तहान, भूकही नाहीं लागली कोणाला ॥ नाहीं ऊन, नाहीं जागर
नाहीं कंटाळा ॥ नवरस हात जोडून उभे सेवेला ॥ असा रंगभूमि
दिमाख यानं वाढविला ॥ महाराष्ट्र नाटक मंडळी गद्य नाटकाळ
किलोस्कर नाटक मंडळी संगीत नाटकाळा । मग गंधर्व नाटक मंडळ
लागली झळकायला ॥ असा संच होता जमलेला । पण नाटक
प्रचार कसला केला ? । कलेसाठीं कला - हें खूळ मान्य नव
याला । अश्लीलतेला नाहीं थारा दिला । कामुकता नाहीं दृष्टील
बाष्कळपणा नाहीं नाटकाळा । नवरस करुनिया गोळा । खेळ
नाटकांतून अद्भुतहि कला ! ॥ चाल ॥ कर्झन कीचक उ
करुनिया खवळवि लोकाळा । भाऊबंदकीनं नाश जाहला स

सकळाला ॥ सत्याकरतां शत्रु उगारुन पत्नीच्या वरती । हरिश्चंद्र आदर्श
देविच्या जनतेच्या पुढती ॥ ध्येयापासुन दूर कधीही जाऊं नका भुवनीं ।
बोध देतसे कच सर्वांला तो विद्याहरणीं ॥ सावित्री मेनका तसें तें
सवनीमत्सर । सवाई माधवराव, मोहना आणि स्वयंवर ।
॥ चाल ॥ मानापमान बायकांचे वडहि लिहिले ॥ तें प्रेमध्वज,
द्रौपदी नाटकहि आले । त्रिदंडी संन्यासहि आले ॥ चाल ॥
रंगभूमिची सेवा केली समरस होऊन । नाटयाचार्य म्हणोनी केल्या
गौरव जनतेनं ॥ पंधरा नाटके सुंदर सुमनें गुंफुनिया माला । अर्पण
केली श्रीकृष्णानं रंगदेवतेला ॥ ७ ॥

चौक ८ वा

१९२० सालच्या जुलै महिन्याच्या शेवटाला । लोकमान्य सोडुनिया
गेले नश्वर पार्थिव देहाला ॥ केसरीचा संबंध सोडला काकांनीं त्या
वेळेला । लोकमान्याचे संपादक मग झाले जाऊन मुंबईला ॥ मालक
नोकर भेद पाहुनी लोकमान्य सोडुनि गेले । नवाकाळ दिनपत्र काढुनी
कार्य आपुले सुरू केले ॥ १९२३ सालीं ७ मार्चच्या दिवसाला ।
धाडस करुनी स्वतःच यांनीं नवाकाळ तो सुरू केला ॥ पैशाची टंचाई
पडली तरी न काका डगमगले । होतं नव्हतं तें सारं पणाला लावुन
कर्तव्यचि केले ॥ १९२६ सालीं हजार रुपयांचा दंड । नवाकाळला
झाला तरीही पडला नच त्याला खंड ॥ १९२९ सालीं, एक वर्षाची
शिक्षा झाली । साबरमती तुरुंगांत ठेवले त्यांना नेऊन । उतारवय किति
हाल जाहले परि शांतिब्रह्म ॥ चाल ॥ गांधींचे राजकारण । काकांनीं
दिले पसरुन ! ॥ चाल ॥ काँग्रेसला पाठिंबा दिला । नवाकाळ त्याला
वाहिल्या । हिरिरिनं प्रचार केला । गांधी हेच टिळकांचे लढाऊ वारस ॥
हा काकांचा महामंत्र झाला ॥ खादीची दीक्षा त्यांनीं दिली घरादाराला ॥

वैराग्यवृत्तीचे धडे दिले सर्वांला ॥ मालक नोकर भेदभाव नाही
केला ॥ असा थोर पुरुष भाग्यानं येतो जन्माला ! ॥ ८ ॥

चौक ९ वा

कौटुंबिक आपत्ति कोसळे काकांच्या वरती । गौरीबाई पत्नी गेली
सोडुनियां जगती (२८-३-१९४५) ॥ घर संभाळून चरखा फिरवून
गरगर भक्तीनं । सूत कातुनी भारतभूला अर्पी प्रेमानं ॥ जी ।
बाबुलनाथ कधी नच चुकला, नित्य असा नेम । आला गेला कधी न
विन्मुख हाच खरा धर्म ! ॥ जीवन जगतं ज्योत जशी ती जालुनि
देहाला । धर्मपत्नी ही तशीच जगली जालुनि सौख्याला ! ॥ सागर
जीवनरूप होतसे नदी समुद्रांत । काकांच्या सुखदुःखजीवनीं समर
तीं होत ! ॥ चाल ॥ शांता कन्या सोडुनि गेली । सून लाडक
मरुनी गेली ! ॥ पुत्र विनायक डोळ्यापुढती नेला हिरावुन काळानं
नातू लाडका होतकरूही नेला देवानं ॥ एकामागुन एक कोसळे हा
संकटमाला ! ॥ धीर वीर गंभीर परी हा पुरुष अचल झाला ! ॥ भा
नवाकाळाचा टाकुनी यशवंतावरती । विरक्तजीवन कंठुं लागले काका
त्या पुढती ! ॥ छंद लागला वेदान्ताचा करितो अभ्यास । स्थितप्रज्ञता
आली अंगी झाल्या भवनाश ॥ चाल ॥ उपनिषदावर भाष्य लिहोनी
मराठी वाङ्मय समृद्ध करुनी । नव्या दृष्टिनं अर्थ लावुनी । कर्मयोग
शिकविला जगाला वेदान्तामधुन । मुनिवर्यांचें जीवन जगले काका
संपूर्ण ! ॥ प्रशांत रात्री आकाशांतुन तारा कोसळला ! । हंसतमुखाने
पुढं होऊनी भेटे मृत्यूला ! (२६-८-१९४८) ॥ जी ॥ ज्यो
जिवाची मालवली । ब्रह्मरूप होऊन गेली । परमात्म्याची भेट जाह
जन्ममरण बंधन तुटलें । पुण्यात्मा हा निघुनी गेला दिगांतरीं य
दुमदुमलें ! ॥ अखंड लेखन वाचन चिंतन व्यसन हेंच या पुरुषाला

मृत्यु उभा तरि पुढें तरी हा नच सोडी या व्यसनाला ! ॥ अखंड
जीवन होम करोनी पुण्यात्मा गेला । परमात्म्यांतचि आत्मा मिसळुनि
विश्वरूप झाला ॥ पंचमहाभूतांचा जरि हा देह जळुनि गेला । आत्मा
परि हा अमर सनातन विश्वांतरिं भरला ! ॥ नातु त्यांचा पांडुरंग
हा करितो कवनाला । नम्रपणानें मस्तक नमवुनि अर्पी चरणाला ॥
स्फूर्ति दिली मज कृष्णाजींनीं कवनें करण्याला । कृतज्ञतेनें भरुनी गेला
शाहीर या वेळा ! ॥ ९ ॥

रचना-२६-८-१९४९.

